

ELEMENTE DE MODERNITATE ÎN COMUNICAREA SCRISĂ DIN TRANSILVANIA: O SCRISOARE PRIVATĂ DIN SECOLUL AL XVI-LEA*

Robert-Marius Mihalache**

Abstract: *The first time written vernacular was used still remains a challenging, lacunary topic for Romanian historiography (or for the current Romanian area). Transylvania, in particular, is an adequate field for this kind of research, as modernity is significantly characterised by the abandonment of cult languages in favour of national languages as a form of written communication. Therefore, the current study proposes a discussion around written vernacular in Transylvania, by analysing a private letter from 16th century, written in Hungarian. The letter of a son to his mother shows more than just a „mere” intimate universe; the writing allows for the approach of certain more complex aspects of Transylvanian society in the century of transition from voivodship to principality, by referring to political life, the educational horizon and more.*

Keywords: written communication, private letter, Hungarian language, Transylvania.

Debutul utilizării vernacularului în scris rămâne pentru istoriografia română (sau cu referire la actualul spațiu românesc) o temă în continuare provocatoare, cu multe necunoscute. Transilvania îndeosebi este un teren potrivit pentru cercetări de această factură, știut fiind că abandonarea limbilor culte în favoarea limbilor naționale, ca formă de comunicare scrisă, reprezintă o trăsătură importantă a modernității. Prin urmare, studiul de față propune deschiderea unei discuții în sfera vernacularului scris din Transilvania, supunând analizei o scrisoare privată redactată în veacul al XVI-lea în limba maghiară¹.

* Studiul a fost scris în cadrul proiectului de cercetare GAR 2023, nr. 107, intitulat „Documente papale și curiale din România (ca. 1250–1600). O ediție critică – RO-VAT”.

** Cercetător științific III, dr., Centrul de Studii Transilvane, Academia Română; e-mail: marius_mihalache1@yahoo.com; <https://orcid.org/0000-0001-7362-5747>

¹ Menționăm că scrisoarea nu este inedită, ea a fost abordată în istoriografia maghiară în diferite situații: lingvistice, amintită ca fiind o sursă pentru scrierea în limba maghiară din secolul al XVI-lea sau din perspectivă istorico-educțională, fiind adusă în discuție în momentul când era analizat subiectul școlii superioare din Pécs, dar nu a fost studiată din unghiul primordial pentru care a fost redactată, cel de comunicare. De aici se trage interesul și motivația noastră în a supune analizei anume această scrisoare, care se pare că nu a fost abordată până acum în cadrul istoriografiei românești. Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale, Fond familial Gyulai-Kuun, Seria 1– Documente medievale, Nr. 103 [infra: SJAN Cluj]; Béla Pettkó, *A Pécsi iskola történetéhez*, „Történelmi Társulat”, Budapest, 1887, p. 802–803; Bálint Csűry, *Sulyok Ferenc levele anyjához 1540-ből*, „Magyar Nyelv”, tom 24, nr. 5–6,

Înainte de toate ar fi util de precizat faptul că în Transilvania voievodală comunicarea scrisă era realizată în limba latină², limbă de circulație internațională, dar și limba bisericii și a instituțiilor statului. Însă Transilvania, ca și regatul maghiar în general, era o regiune multietnică și deși latina era limba oficială de comunicare în scris³, pe lângă aceasta mai erau folosite și limbile germană și maghiară⁴, însă ca limbi neoficiale. Prin urmare, vernacularul era liantul social în cadrul unei comunități, iar oralitatea era canalul principal de comunicare. Corespondența privată se realiza de cele mai multe ori în limba în care interacționau membrii unei comunități din Transilvania⁵ – în limba germană, mai ales locuitorii orașelor săsești, sau în limba maghiară, nobilii maghiari și nu numai ei, în general cei care știau să scrie⁶.

Budapest, 1928, p. 215–216; Remig Békefi, *A népoktatás története Magyarországon 1540-ig*, Budapest, 1906, p. 142–143; Attila Hegedűs, Lajos Papp, *Középkori leveleink 1541-ig*, Budapest, 1991, p. 523–527.

² Susana Andea, *Exercițiul scrierii și Cancelaria voievodală din Transilvania (sec. XIII–XIV)*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, Series Historica, tom LVIII, 2019, p. 17–29.

³ Adinel C. Dincă, *Scrisori private din Transilvania medievală în context local și european*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, Series Historica, tom LIX, 2020, p. 361–384.

⁴ Albert Berger, *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bistritz in Siebenbürgen*, vol. I–III, editor Ernst Wagner, Köln-Wien, Böhlau, 1986–1995, vol. I, p. XX. Apud. Măria Lupescu Makó, *Lingua franca – Lingua materna. Limbi și comunități în orașele medievale din Transilvania*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, Series Historica, Supliment LVIII – *Cultură scrisă și civilizație în Transilvania secolelor XIII–XIX*, 2019, p. 11–31. Enumerarea în această ordine nu este întâmplătoare deoarece, de exemplu, conform unei statistici cu privire la documentele păstrate în arhiva orașului Bistrița pentru intervalul de timp 1203–1570 s-au înregistrat în total 3677 de documente, majoritatea lor – 82% erau redactate în limba latină, 11% în germană și doar 7% erau în maghiară. Anume spre mijlocul secolului al XVI-lea se înmulțesc scrierile în limba maghiară, dar chiar și așa vor reprezenta doar 2% din cele 542 de documente date între anii 1541–1550. În deceniul următor, anii 1551–1560, s-au păstrat 615 documente dintre care marja de documente scrise în maghiară a urcat până la 9%, la egalitate cu cele redactate în germană, însă majoritatea tot în latină au fost scrise.

⁵ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. III, p. 514–515. Apud. Măria Lupescu Makó, *op. cit.*, p. 21; László Solymosi, *Anyanyelv és jogi írásbeliség a középkori Magyarországon*, „Történelmi Szemle”, LIII, 4, Budapest, 2011, p. 479–501. Primul document scris în limba germană din Transilvania, primul cunoscut, datează din anul 1411, fiind o chitanță care atestă o datorie a unui sibiian, Martin Chraus, către un cetățean din Viena pentru postavul cumpărat. Însă scrierea în limba germană în regatul maghiar era mult mai timpurie, de exemplu se cunosc documente redactate în germană de la mijlocul secolului al XIV-lea, la Sopron și la Bratislava, în cele două orașe limba germană a devenit oficială spre finalul secolului al XIV-lea, scăzând astfel importanța latinei. Așadar, se poate observa un proces treptat de înlocuire a scrierii în limba latină cu cea a scrierii în germană, mai ales în părțile vestice ale regatului maghiar, proces care se va implementa și în regiunile estice, dar cu o oarecare întârziere de un secol.

⁶ Jakó Zsigmond, *Írás, könyv, értelmiség – Tanulmányok Erdély történelméhez*, București, 1976, p. 37–41. Prima scriere păstrată în maghiară din Transilvania datează din anul 1507, testamentul lui Ștefan Ródi Cseh, documentul fiind redactat cu mâna proprie. Nu este un text în totalitate scris în limba maghiară, având primele rânduri în latină, iar conținutul textului în maghiară. Prin urmare, acest document are o valoare mai mult decât simbolică, este prima scriere în limba maghiară din Transilvania care s-a păstrat și faptul că autorul textului a scris cu mâna proprie dă și mai mare însemnătate, neavând ajutorul unei terțe persoane, de obicei un scrib.

Categorisirea de mai sus nu exclude posibilitatea ca cei care știau să scrie în limba germană să fi putut comunica în scris și în limba maghiară și viceversa, însă acest aspect necesită o nouă abordare în cercetările viitoare.

De apreciat este faptul că existau reguli cu privire la redactarea unei scrisori, cu toate că era doar o comunicare a unor informații cu caracter personal sau directive date cuiva și nu avea putere juridică⁷. O epistolă trebuia să aibă cinci părți: *salutatio*, *benevolentie captatio*, *narratio*, *petitio* și *conclusio*⁸. Pe lângă părțile enumerate, un document de tipul *littera missilis* trebuia să conțină la final elemente de datare, dar și o semnătură. De regulă era semnătura celui care a redactat scrisoarea sau a celui care trimitea o directivă către un destinatar, în ambele cazuri fiind vorba despre o scrisoare privată. Deși majoritatea scrisorilor de tip *missilis* aveau și pecete, tot nu aveau o valoare juridică, ci pecetea reprezentau simbolul statutului de nobil (pecetea proprie), întărind doar autenticitatea scrisorii. Corespondențele private în limba maghiară s-au înmulțit spre mijlocul secolului al XVI-lea, pe de o parte pe fondul creșterii numărului de nobili intelectuali, pe de altă parte a curentului protestant care a contribuit la înmulțirea scrierilor de această factură⁹.

După un scurt itinerariu, ajungem la ceea ce ne-am propus încă de la începutul studiului, să supunem analizei o scrisoare privată din secolul al XVI-lea. Principalul motiv pentru alegerea acestei scrisori este că se încadrează în șablonul descris mai sus. Scrisoarea analizată are mărimea de 30 × 21 cm, textul este scris în întregime în limba maghiară și acoperă aproape toată suprafața foii. Nu este centrat, rămânând doar în partea stângă a foii o fâșie liberă, în poziție verticală, iar în părțile extreme ale paginii autorul a mai lăsat spațiu de un rând sau un rând și jumătate. În total sunt 37,5 rânduri, fiind un text destul de lung în comparație cu alte texte care fac parte din aceeași categorie care au între 11,5 rânduri¹⁰, 15 rânduri¹¹ sau chiar și 25 de rânduri¹² împreună cu semnătură¹³. Tot în comparație cu alte scrisori, autorul pare să fi scris destul de înghesuit, rândurile sunt oarecum drepte, însă în unele locuri literele se împletesc cu cele din rândul precedent sau cel următor, iar acest lucru duce la gândul că emițătorul a încercat să transmită cât mai multe informații în spațiul limitat al foii.

⁷ Susana Andea, *Aspecte privind scrierea epistolară din Transilvania (sec. XIV–XVII)*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”. Series Historica, Supliment LVIII – *Cultură scrisă și civilizație în Transilvania secolelor XIII–XIX*, 2019, p. 33–55.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Nándor Várkonyi, *Az írás és a könyv története*, Budapest, 2001, p. 351–360.

¹⁰ SJAN Cluj, Fond familial Gyulai-Kuun, Seria 1 – Documente medievale, Nr. 192, f. 2.

¹¹ *Ibidem*, Nr. 185.

¹² *Ibidem*, Nr. 182.

¹³ Nu există nicio regulă cu privire la întiderea unei scrisori. Cifrele indicate sunt doar orientative pentru a scoate în evidență lungimea textului analizat.

Se poate observa faptul că nu sunt alineate, nu sunt fragmentări spațiale specifice regulilor moderne de scriere a unei scrisori, ci respectă regula scrierii actelor oficiale, existând o cursivitate a textului scris, nefiind ștersături sau corecturi care să ateste vreo grabă din partea emitentului cu privire la comunicarea mesajului. Deși pare a fi un text scris în tihnă, fără erori de redactare, eventual doar îngroșări ale literelor în diferite locuri, fiind un text vizibil, totuși nu este neapărat și lizibil, mai ales din perspectiva cititorului de astăzi.

Principalele elemente de modernitate ale scrisorii sunt legate de limba de redactare și de semnătură, textul fiind scris în maghiară de însuși emițătorul epistolei, iar la final se semnează trecându-și numele întreg și specificarea „cu mâna proprie”, cele două elemente însemnând o noutate într-o societate în care tiparele clasice, chiar și în domeniul scrisului, încă dominau. Autorul scria și în limba pe care o folosea în mod normal pentru comunicarea orală. Trebuie accentuat faptul că în timp ce pentru scrierea în latină¹⁴ existau manuale de unde viitorii membri ai clasei intelectuale să învețe tainele scrisului și reguli pe care să le aplice în momentul practicării scrisului, pentru limba maghiară nu au existat norme clare în secolul al XVI-lea și nici imediat după acea perioadă. De aici se ridică semnele de întrebare legate de ce reguli sau după ce directive se ghidau cei care știau să scrie în limba maghiară ?¹⁵.

Scrisoarea analizată, sub aspect structural, conține toate elementele ce țin de regulile de redactare a unei *littera missilis*¹⁶. 1. *salutatio* – primele trei rânduri conțin diferite formule de adresare și de salut prin care autorul își manifestă gratitudinea față de destinatar, în acest caz fiind vorba de mama lui, folosind un limbaj specific mediului

¹⁴ Vilmos Fraknói, *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*, Budapest, 1873, p. 37–47.

¹⁵ Andor Tarnai, „*A magyar nyelvet írni kezdik*”. *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*, Budapest, 1984, p. 229, 236–238. Dacă înainte de secolele XV–XVI exista o „graniță” între oralitate și scriere, în timp s-a constatat o evoluție istorică naturală între simbioza limbilor latină și maghiară, ajungându-se la etapa în care un *litteratus* putea să comunice în scris în limba pe care o vorbea. Totuși, limba maghiară medievală nu era una de curte sau eclezială pentru că avea multe nuanțe din limba cotidiană, însă nu se poate numi nici o limbă comună deoarece doar o mică parte dintre intelectuali puteau vorbi și scrie în limba maghiară, mai ales cei care ocupau o funcție în cadrul societății. La cumpăna dintre secolele XV–XVI era un grup important de *litteratus* în cazul cărora limba maghiară era limba dominantă. Înainte de finalul secolului al XV-lea numărul scrierilor în limba maghiară ar fi putut fi mai mare dacă, de exemplu, membrii ecleziastici și-ar fi notat predicile în maghiară sau dacă comunicările dintre călugări s-ar fi realizat în scris și nu verbal, în plus nobilii care știau carte dacă nu ar fi lăsat ca documentele ce țineau de procesul de comunicare dintre ei să fie scrise de scribi sau de traducători, ci de ei înșiși. Așadar, treptat se face trecerea de la limba maghiară vorbită spre etapa de limba maghiară folosită în scris. Clasa *litteratus* care folosea latina la școală și în diferitele poziții sociale nu și-a neglijat limba vernaculară, ci din contră, a încercat să ridice limba maghiară, să o aducă la același nivel cu limba latină pe care o cunoșteau.

¹⁶ *Ibidem*, p. 267. Scrisoarea lui Aladár Várda, din 1486, este considerată ca fiind prima scriere de tip *missilis*, prima de care se știe. Avea formule de adresare și de încheiere, elemente de scriere care erau normale pentru un nobil care scria cursiv și în limba latină.

familial: *Thÿzthelendw Es En zerelmes: azzonium, Es anÿam, Ewrewkre valo alazathos zolgalathom vtan. keuanum the k. Mÿnd hazad Nepeuel Egessegeth. hallanÿ*, (Respectabilă și de mine iubită doamnă și mamă, după umila mea slujire veșnică vă urez ca în rândul populației de pe lângă casa dumneavoastră să se audă de sănătate). În urma transcrierii scrisorii, încă din primele rânduri, se desprind câteva elemente vizuale legate de scrierea în limba maghiară din secolul al XVI-lea: în majoritatea cazurilor autorul scrie vocala *h* după mai multe consoane, ca *t*, *d*, *g*, *c* – sub forma *th*, *dh*, *gh*, *ch*, fapt ce denotă o nuanță de oralitate, de asemenea nu se regăsesc vocalele *ö* sau *ó*, *á*, *é*, *ó*, în general litere cu accente, cele pe care le cunoaștem astăzi în limba maghiară modernă. Astfel autorul, dar și cei care scriau în maghiară în acea perioadă erau nevoiți să găsească diferite formule de litere care să semene în scris cu cuvintele folosite în vorbire, de aici și caracterul de oralitate a limbii maghiare. Chiar la primul cuvânt putem semnală cele relatate: *Thÿzthelendw* – Respectabila – în maghiara de astăzi s-ar scrie *Tisztelendő*, dar cum nu erau în uz vocalele cu accent, cei care scriau foloseau *y* cu două puncte în loc de *i* sau *j*, iar la finalul cuvântului se folosește *w* în loc de *ö*. Pe parcursul textului multe cuvinte de legătură încep cu literă mare, fapt ce cauzează o nedumerire în rândul celor care citesc rândurile, nefiind nume, alteori chiar dacă era numele cuiva sau propriul nume nu era scris cu literă mare, așa cum cer regulile actuale de scriere. Apoi două cuvinte care ar fi trebuit scrise separat erau scrise legat ori, din contră, un cuvânt era fracționat în două. Acestea fiind doar câteva discrepanțe pe care le putem semnală. Totodată vedem că în loc de consoana *s* autorul folosește *z*, iar în cazul *o* el scrie cu *u* sau *v* – *zerelmes azzonium* – (*szerelmes asszonyom* – iubită doamnă). Aici, dar și în general, formularea „al Dumneavoastră” – *te kegyelmed* – se notează de cele mai multe ori ca prescurtare¹⁷ – *.k.* Așadar, cum aminteam, nu existau reguli clare, iar cei care practicau scrisul în maghiară se ghidau după propriile considerente.

2. *benevolentie captatio* – este un segment din text de 4 rânduri și jumătate, prin care autorul se scuză că nu a mai scris de mult, fapt care nu ar trebui atribuit nepăsării, fiind prins în vârtejul activităților didactice în momentul în care ar fi putut trimite o scrisoare părinților: *Jol leheth En k. Regultha Egÿgeth sem Irta(m), Melÿeth krem k. hogh k. resthsegemnek ne thulajdonÿchon Merth thugÿa Isthen hogÿ Irta(m) vona de nem lehethe(t) akor, Mÿkor valakÿ oda Menth, Merth azkor lechket olvasthak*, (Este adevărat că de multă vreme nu am mai scris nimic dumneavoastră, gest pe care domnia voastră rog să nu îl atribuie nepăsării mele, fiindcă Dumnezeu știe că aș fi scris, dar nu s-a putut atunci când cineva a mers acolo pentru că atunci s-a citit lecția).

3. *narratio* – este partea cea mai lungă din text, 23 de rânduri, în care autorul își roagă mama să-i transmită tatălui că are nevoie de bani pentru a scăpa de datorii. El abordează trei ipostaze în care are nevoie să achite datoriile: în relația cu profesorul său, care îl caută din oră în oră, fiind un factor de stres, și căruia i-a spus că se va

¹⁷ Attila T. Szabó, *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, vol. VI, Budapest, 1993, p. 303.

rezolva problema datoriei, dar insistența profesorului posibil să indice faptul că elevul nu era la prima datorie în raport cu cadrul didactic. A doua persoană căruia îi datora o sumă, specificându-se în text și suma – 8 florini – a fost doctorul, și el cerându-i să plătească datoria. Am putea desprinde ideea că elevul a avut ceva probleme de sănătate și a făcut apel la serviciile medicale ale doctorului căruia nu i-a mai plătit. A treia situație se leagă de datoria față de gazda unde locuia elevul, de la care se împrumutase pentru a-și achiziționa postav pentru cămașă și pantaloni, precizând în text chiar și categoria stofei. Totodată scrie că nu s-ar fi împrumutat, însă nu avea nicio cămașă, detalii care pot fi utile în viitoare analize socio-antropologice: *De ma Mënd addyg keresthe(m) Ideth hozza Mÿgh ne(m) thalaltham, azzert krem .k.: Mÿnth zerelmes azzonÿomath. hog .k. zolÿon vramnak hogÿ: az Mestherrel zerzegÿek meg: Es agÿon valamÿth Nekÿ, Merth oran kent kenthath ha hozzthak valamÿth Nekÿ, auagÿ ha Jwth walakÿ k: En Mÿndenkor Mondom hogÿ Meg lezen az Ewue; de vramnak sok dolga vagio(n) de Ew azth Mongÿa hogÿ ha vram akarna hath Meg lehetne, Merth vra(m) Ede kwlhetne Egÿ zolgaÿath Es kw ldhethne nekÿ valamÿth. azzert krem .k. hogÿ .k. gondolÿon ra hog ne legen Erre gondom, Thouaba dokthoromnakÿs kÿ the Ezthen deÿes, Meg Nÿoch forÿnthal tharthozwk nekÿs Ewÿs kenÿereg: hogÿ valamÿuel Megh latna .k. Merth Nÿynch mÿuel Elnÿ, Thouaba az Gazdanalÿs kÿ theth az Ezthendew. Ewÿs ker hogÿ megh adnwk nekÿ az Mÿuel tharthozwnk Merth kerthe(m) voth thwle En vram zauaua, Egÿ Nadragra valo pozthoth, Es alaualoth az poztho voth purgamal, fertalhean ket sengh annakwtanna kertem Egÿ Imegre valo pathkos gÿochot, Mellÿet Bÿzzon Nem kerthem vona de nem vala Egÿ Ingemÿs, (Am căutat timp, până când am găsit, de aceea vă rog pe dumneavoastră, ca mult iubită doamnă, să-i spuneți stăpânului (n.red. tatălui) că trebuie să se înțeleagă cu profesorul și să trimită ceva și lui, fiindcă mă caută în fiecare oră, dacă a fost adus ceva pentru el sau dacă va ajunge cineva la dumneavoastră, dar tot timpul îi spun că va primi ce-i aparține, că stăpânul are mult de lucru, însă el spune că dacă stăpânul ar vrea s-ar putea rezolva pentru că stăpânul i-ar putea trimite ceva printr-o slugă. De aceea vă rog pe dumneavoastră să vă gândiți ca să nu mai am și această problemă. De curând s-a împlinit anul și la doctorul meu, căruia îi mai datorez opt florini și el se roagă să îi trimită ceva domnia ta pentru că nu are cu ce să trăiască. În continuare și la gazda mea s-a împlinit anul și el cere să-i dau datoria deoarece îi cerusem, în numele tatălui meu, stofă pentru un pantalon și ceva dedesubt, iar stofa era de Bergamo, după aceea am cerut o pânză pentru o cămașă pe care cu siguranță nu aș fi cerut-o, dar nu aveam nicio cămașă.)*

4. *petitio* – după cele trei ipostaze descrise pentru care era nevoit să ceară bani, în partea de petiție cere să i se trimită și lui ceva bani, puțini, cu care să se mai descurce cumva, nevoia lui stringentă era achitarea datoriilor amintite: *thouaba, kÿgelmedh ne felegÿen El Engemÿs, hane(m) kwlgien .k. valamÿ keues penzth nekemÿs*, (Acum vă rog pe dumneavoastră să nu uitați de mine și să îmi trimiteți ceva bani.).

5. *conclusio* – este recunoscător pentru banii pe care ar urma să-i primească, frază la care folosește formule ce țin mai mult de sfera ecleziastică, tot aici se

regăsește și datarea, și locația, de ziua Sfântului Bartolomeu, la Pécs, apare și anul redactării – 1540: *kÿth Megh akarokh zolgalnÿ the .k. Mÿnd Erekul Ewreke amen, pechen, az Skolaba zenth Berthalan napÿan, Ishen tharcha Meg .k. Mÿnd vramal Es Egÿb thagaÿmalÿs Epen, Nagÿ sok ÿdeÿgh 1540* (dorind să vă slujesc veșnic vă urez Amin, la Pécs, la școală de ziua Sfântului Bartolomeu (n.red. 24 august). Dumnezeu să vă binecuvânteze pe dumneavoastră împreună cu stăpânul (n.red. tatăl meu) și Atotputernicul să vă țină cât mai mult timp 1540).

Ultimul rând reprezintă semnătura autorului, care conține numele întreg alături de precizarea „cu mâna proprie” – *Az the .k. alazathos fÿa, Swlyok ferench Ewmaga keze(uel)* (Al dumneavoastră fiu umil, Francisc Swlyok, cu mâna proprie) – prin care autorul conferă scrisorii autenticitate, dar fără nicio valoare juridică, fiind doar o epistolă scrisă de un elev aflat la studii la școala din Pécs¹⁸. De remarcat și faptul că precizarea este tot în maghiară, fiindcă în majoritatea cazurilor la scrisorile redactate personal se trecea formularea în latină – *manu propria*. Poate autorul a găsit de cuviință să scrie în maghiară toate detaliile ce țin de o scrisoare de timp *missilis* și pentru că se adresa familiei sale, nefiind necesar niciun aspect protocolar.

În ceea ce privește verso-ul foi, acolo se pot observa mai multe texte scrise tot în maghiară de autori diferiți. În mijlocul paginii se regăsește formula de expediere, scrisă de Francisc Sulyok, din care aflăm că scrisoarea este trimisă mamei, Klara Kende, doamna Ștefan Sulyok, detalii care ajută la o ulterioară identificare a elevului: *Thÿzthelendew Es en Zerelmes Azzonÿom=j=nak kende Kalaranak Swlÿwk Jsthuannenak Nekem ewrewke Valo thÿzzthelendo Azzonÿomnak es Anÿ[a]mnak addassek etc* (Respectabilei și de mine iubită doamnă Klara Kende, doamnei Ștefan Sulyok, să se dea doamnei și mamei mele pe care o stimez veșnic etc.). Pe verso se poate vedea o urmă de pecete de închidere care, cel mai probabil, era o pecete inelară a autorului, ceea ce demonstrează că era de sorginte nobiliară.

În urma îndoirii foi se vede cum s-a creat o împărțire a spațiului de scris, fapt care a permis o refolosire ulterioară ale părților libere. Chiar autorul a fost primul care a valorificat spațiul liber rămas, notând în a treia parte a paginii un mesaj care pare să fie conectat la cele relatate în interiorul scrisorii. Formula de adresare este identică cu cea de la începutul scrisorii, conținutul se axează tot pe o datorie față de profesor, de această dată de actualul dascăl, căruia fostul profesor amintit în scrisoare la prima ipostază și al cărui nume era Toma, i-a cerut să ia zălog elevilor care erau datori: *Thovaba zerethew azzonÿom, zolÿon k. uramnak hogÿ Thamas mestherrelÿs vegezne merth igen zorgalmazthath, Imar az masthanÿ mestherth kerteis hogÿ zalagokath vege azoknak az kÿk tharthoznak nekÿ*. Considerăm că datoria se referea la faptul că elevul nu și-a achitat partea care îi revenea din totalul sumei ce reprezenta salariul profesorului¹⁹. Momentan detaliile ce țin de sistemul

¹⁸ Vilmos Fraknói, *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században*, Budapest, 1873, p. 31, 38, 40–44.

¹⁹ *Ibidem*, p. 47. Elevii trebuiau să contribuie la salariul profesorului. De exemplu, la școala din Košice (Kassa) salariul anual al profesorului era de 40 de florini, al *collaboratorului* era de

educațional nu intră în atenția cercetării noastre, însă pot reprezenta elemente importante într-o viitoare abordare științifică. Prin urmare, este posibil ca autorul să nu fi trimis scrisoarea imediat după finalizare, datată pe 24 august 1540, și a mai avut timp să adauge un mesaj adresat mamei sale până să expedieze epistola. În continuare, se pot observa și alte notări în spațiile rămase libere, toate fiind scrise în limba maghiară. Însă informațiile sunt din domeniul agricol, fiind referiri la producția de grâu, ovăz, dijme, precum și însemnări privind calitatea produselor agricole amintite. Așadar, verso-ul scrisorii lui Francisc Sulyok a fost refolosit de cineva din familie, poate chiar de tatăl lui care își notase informațiile cu privire la recolta de grâu²⁰ și nu numai cu scopul de a avea o evidență, iar această notare face parte tot din categoria comunicării scrise în vernacular, fiind un alt aspect din viața privată care avea ca principal element de comunicare limba maghiară.

Ar fi util pentru analiza noastră să aflăm câteva date legate de autorul scrisorii, dar și despre perioada în care a redactat-o. Francisc făcea parte din familia Sulyok, o veche familie nobiliară sătmăreană, a fost fiul lui Ștefan Sulyok și a Clarei Kende²¹. Însă familia Sulyok își avea originea istorică în comitatul Bács-Bodrog, din sudul regatului maghiar, origini databile până în vremea regelui Andrei al II-lea (secolul al XIII-lea). Astfel familia Sulyok avea două ramuri, iar Francisc și părinții lui făceau parte din ramura sătmăreană²², o familie nobiliară importantă la nivel politic. Unchiul lui Francisc, Blasiu Sulyok, (autorul scrisorii era Francisc al II-lea, fiindcă mai avea un alt unchi omonim) a ocupat într-o perioadă funcția de *camerarius* al regelui Ferdinand de Habsburg, iar tatăl său, Ștefan al II-lea Sulyok, cu același Blasiu Sulyok fuseseră căpitani ai cetății Šabac (Szabács) de pe râul Sava, una dintre cetățile implicate direct în lupta maghiarilor contra otomanilor din deceniul al III-lea al secolului al XVI-lea.²³ Alt membru important al familiei a fost George Sulyok, un unchi după bunicul lui, care a îndeplinit funcția de episcop de Pécs în două mandate,

16 florini, iar cantorul avea 20 de florini. La Levoča (Lőcse) salariul unui profesor în a doua parte a secolului al XVI-lea era destul de fluctuant - 40 de florini în anul 1554, apoi a urcat la 66 de florini în 1566, a scăzut la 44 de florini în 1574 și urcă din nou, la 50 de florini, în 1587. La Bratislava (Pozsony) salariul unui profesor era de 25 de florini în anul 1567. În același an elevii trebuiau să plătească pentru cursuri 10 dinari.

²⁰ *Erdély története*, Vol. I. *A kezdetektől 1606-ig*, eds.: Gábor Barta, István Bóna, László Makkai, András Mócsy, Zoltán Szász, Budapest, 1986, p. 455–460. De-a lungul secolului al XVI-lea au fost diferite schimbări majore în Europa atât sub aspect politic, cât și economic care au influențat evoluția societății în general – cuceririle otomane din Europa sau cele spaniole din America. Prețurile au crescut la majoritatea produselor, de exemplu, prețul grâului a crescut de patru-șase ori de la începutul secolului al XVI-lea până spre finalul aceluiași veac. În regatul maghiar prețul grâului, între 1520–1580, a crescut de cinci ori. Așadar, informațiile cu privire la recoltele de grâu puteau fi mai mult decât relevante pentru membrii familiei Sulyok.

²¹ *Szatmár vármegye*, în vol. *Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája*, coord. Samu Borovszky, Budapest, 1908, p. 566–614.

²² *Ibidem*, p. 605–606.

²³ Sándor Szabó, *Régi familiák – A Sulyok család története*, „Honismeret”, 3, Budapest, 2020, p. 70–73.

între anii 1526–1535, apoi între 1537–1538, cunoscându-se și testamentul²⁴ lui din anul 1537. Posibil ca acesta să fi fost elementul de legătură între Francisc Sulyok și decizia de a studia la Pécs. Prin urmare, autorul scrisorii, Francisc Sulyok, era un *domidoctus* de origine nobiliară mijlocie care și-a desfășurat studiile la Pécs, într-o instituție de învățământ mediu, fiindcă nu poate fi vorba de o universitate, la acea vreme nefiind funcțională vechea universitate medievală din localitate (a funcționat între anii 1367–1390²⁵). Mai mult ca sigur că el studia la școala capitlului episcopiei de Pécs²⁶.

Sub aspect politic, menționăm că pe 21 iulie 1540 a murit Ioan Zápolya, unul dintre cei doi regi maghiari²⁷ care se luptau pentru supremație. Moartea acestuia i-a destabilizat pe susținătorii săi, iar o parte din nobilimea care-l susținea pe fostul rege Ioan a trecut de partea lui Ferdinand de Habsburg. La scurt timp după vestea morții lui Ioan Zápolya, episcopul de Pécs aflat în funcție la acel moment, Ioan Eszéki (1539–1541), a procedat la fel, trecând orașul și episcopia de partea habsburgilor. Schimbarea de tabără efectuată de conducerea episcopiei posibil să-l fi afectat oarecum (cel puțin prin prisma posibilităților financiare) și pe elevul Francisc Sulyok, acesta fiind rudă cu fostul episcop George Sulyok, un susținător al fostului rege Ioan Zápolya. Nu se cunosc detaliile concrete cu privire la motivele pentru care Francisc studiasse la școala capitlului din Pécs²⁸, deși geografic ar fi avut școli capitulare mai aproape, la Oradea sau la Alba Iulia. Posibil să fi fost atras de Pécs pentru că instituția de învățământ din sudul Ungariei era una dintre cele mai prestigioase din regatul maghiar medieval sau probabil a ajuns acolo datorită relațiilor de rudenie pe care le avusese cu fostul episcop George Sulyok²⁹. Cert este că avusese probleme de ordin financiar pe care le-a semnalat printr-o scrisoare privată adresată parinților săi.

Așadar, epistola unui fiu adresată mamei sale relevă mai mult decât un „simplu” univers particular, înscrisul permite abordarea unor aspecte mai complexe ale societății ardeleni din secolul tranziției de la voievodat la principat, cu trimitere la viața politică, la orizontul educațional și nu numai.

²⁴ SJAN Cluj, Fond familial Gyulai-Kuun, Seria 1 - Documente medievale, Nr. 83, f. 1–2.

²⁵ Remig Békefi, *A Pécsi egyetem*, Budapest, 1909, *passim*.

²⁶ Idem, *A népoktatás története Magyarországon 1540-ig*, Budapest, 1906, p. 142–143, 462.

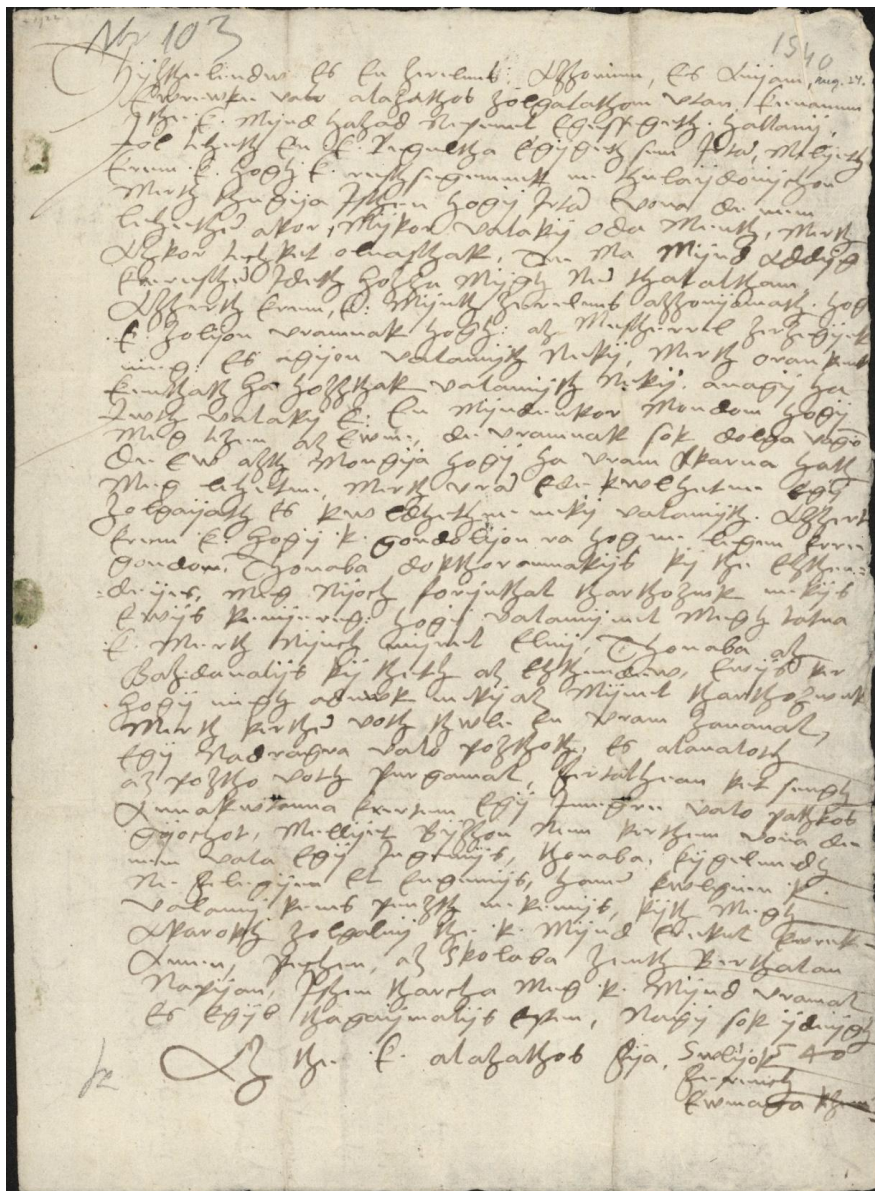
²⁷ Călin Felezeu, *Cadrul politic internațional (1541-1699)*, în vol. *Istoria Transilvaniei*, vol. II (de la 1541 până la 1711), coord.: Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András, Cluj-Napoca, 2007, p. 13–30; Florin Nicolae Ardelean, *Organizarea militară în Principatul Transilvaniei (1541–1691): comitate și domenii fiscale*, Cluj Napoca, 2019, *passim*.

²⁸ Remig Békefi, *A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig*, Budapest, 1910, p. 132–139.

²⁹ SJAN Cluj, Fond familial Gyulai-Kuun, Seria 1 – Documente medievale, Nr. 59. Prima numire în funcția de episcop de Pécs a fost efectuată de regele Ferdinand de Habsburg; *Ibidem*, Nr. 75. A doua numire în funcția de episcop de Pécs a fost efectuată, de această dată, de regele Ioan Zápolya.

Ilustrație

A. Scrisoarea³⁰

³⁰ SJAN Cluj, Fond familial Gyulai-Kuun, Seria 1 – Documente medievale, Nr. 103.

